

(əvvəli ötən sayımızda)

London Universitetinin sino-loq professoru Terriyen de Lukaperin qədim Çin mədəniyyətinin Turanlı köklərinin araşdırılmasına 1888 və 1894-cü illərdə yazdığı iki fundamental əsər-həsr etmişdir. Lukaperin yazdığına görə e.q. 2300-ci ilə yaxın Elam kralı Kudur-Naxuntanın dövründə Elam və Babilin sərhəddində məskunlaşmış olan "Bek tayfası" adlanan yüz Turanlı tayfa birliyi öz yurdlarını tərk edib Şan irqinin (tibetli siyamlar) yaşadığı Çin ərazisinə gələrək özləri ilə gətirdikləri mixi yazının əsas elementlərini onlara vermiş və özləri də fiziki və linqvistik cəhətdən onlarla qaynayıb qarışmışdılar.

T. de Lukaperi turanlı Bak tayfasının Çin sərhəddindəki Türkistanda yerləşmədən öncəki dövrlərdə uzun illər ərzində Mesopotamiya-Elam və Çin arasında ticarətlə məşğul olduqlarını yazır. O "Qədim Çin mədəniyyətinin qərblə mənşəyi" əsərində yazırdı: "E.q. 2300-cü ildə Xaldey (Sumer)Xorasan, Bədəxşan və Şərqu Türküstan üzərindən Çinə yaqut, gümüş, asbest, turkoaz, qalay, tünd və ağ nefrit-yada daşı ticarəti edilirdi. Şərqlə qərb arasında ticarət müntəzəm olmasa da daima mövcud olmuşdur. E.q. 2300-cü ildən başlayaraq quru vasitəsilə, m.ö. 700-cü ildən etibarən isə dəniz vasitəsi ilə də ticarət davam etmişdir. Böyük coğrafi məsafəyə və uzun zaman sərf olunmasına baxmayaraq, Çin heç bir vaxt qərb mədəniyyətinin tərəqqisindən kənarda qalmamış, bu tərəqqidən daima yararlanmışdır. Batı Asiyadakı yeniliklər və dəyişikliklər Çinə öz təsirini göstərirdi və bu təsir həmişə birtərəfli və qarşılıqsız olurdu, çünki Çinin batıya ipəkdən və bir neçə meyvədən başqa verəcəyi önəmli bir şeyi yox idi". (Terrien de Lacouperie. 1894, Səh. X)

Lakouperi səlnamələrə əsasən Çini mədəniləşdirən bu Bak tayfasının sarı irqə mənsub olmadıqlarını özəl əlamətlərə əsasən onların mavi gözlü, saçlarının qara rəngdə olduğunu, başlarını incələşdirdiklərini, dillərinin sumer-akkad dilinə bağlı və ümumən Turan-iskit dil ailəsinə mənsub olduqlarını yazır. Bu tayfaların içərisində Bak tayfası ilə bərabər Ön Asiyanın eyni bölgəsində yaşayan və Kassilərə mənsub olan Ketsa adlı tayfa da vardı. O Bak tayfalarının geniş bir ərazini əhatə etdiyini ElaminSusian yaxınlığında, Xəzər dənizinin cənub-şərqində və

Türkistan üzərindən aparırdılar. Avropalıların nefrit türklərin isə yada/yeşim adlandırdıqları daşın Çinə olan ticarət marşrutu Bak qəbiləsi başçalarına məlum idi və onlar öncədən tanış olduqları bu ticarət yolu vasitəsilə Türkistana və Çinə səfər etmişdilər. Yada daşının Çində mədənləri yoxdu və bu daş Çində və ümumiyyətlə, şərqdə çox dəyərləndirilirdi, ona hakimiyyət simvolu kimi baxırdılar.

Çin səlnamələrində nefrit-

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

Hindiquşun qərbində məskunlaşdıqlarını və Bak etnosunun məskunlaşdıqları ərazilərə öz adlarını verdiklərini və tərkibində "Bak" sözü olan və bu gün də mövcud olan Bakti (Baktriya), Baktan, Baktiyari, Baqdat, Baqistan kimi toponim və etnonim-

lərin bu tayfa ilə əlaqədar olduğunu yazır. Beləliklə, Bak tayfaları əcdadlarının ilkin yurdu olan Ön Asiyayı tərk etdikdən üç və ya iki il sonraÖz yeni vətənlərinə çatmışdılar ki, bu vaxtın bir ilini Karaşarda keçirmişdilər. Onların öz yeni vətənlərinə çatdıqları il təxminən m.ö. 2282-ci ilə uyğundur. (Terrien de Lacouperie. 1894, Səh. 326)

Araşdırıcıların böyük əksəriyyəti yada/yeşim daşını tarixən türklərlə əlaqələndirirlər. Bu daş ilahi mənşəyə malik olub türklərdə müqəddəs hesab olunurdu və bu daşla əlaqədar çoxlu tarixi faktlar və əfsanələr mövcuddur.

Tədqiqatlar turanlı tayfalar olan Bak tayfalarının nefrit/yada ticarəti ilə olan əlaqəsini aşkar etmişdir. Onlar bu ticarəti məhz

yada ticarətinin Türkistan üzərindən aparıldığı haqqında çoxlu məlumatlar vardır və yada daşından Çin sarayı üçün hazırlanan məmulatlar Şansu və Kansu vilayətlərində emal olunurdu və bu vilayətlərə məhz Türkistandan aparılırdı. Səlnamələrdə yazıldığına görə imperator yada daşından hazırlanmış hədiyyələri günün batdığı dağların arxasındakı qərb ölkəsindən alır. (Terrien de Lacouperie. 1894, Səh. 32, 33)

Çinə səfər edən Bak və ya Bek tayfalarının Elam hökmdar tituluna uyğun olaraqNaqhunta adlanan başçısı (müasir Çin dilində Nai Huang ti)öz xalqını indiki Çin Türkistanına gətirmiş və sonra Qaşqarda və Tarım çayının sahillərində yerləşdirmiş-

dir. Bura sonra Çinin çiçəklənən Lob nur adlı bir bölgəsinə çevrilmişdir. Nahuntanın səfəri ilə bağlı bu Çin rəvayətində coğrafi əlamətlər və adlar öz əksini tapmışdır. Bak tayfası bir başçının rəhbərliyi altında səfər etsələr də, bir neçə qola bölünmüşlər və heç də hamısı son mənzillərinə eyni zamanda çatıb bilməmişlər.

Lakouperi tarixi qaynaqlara əsasən Çində Şanq və Çou sülaləsinin əsasının qərbdən gələrək Çin sərhəddində yeləşən turanlı Bak tayfaları tərəfindən qoyulduğunu yazır. Çində hakimiyyətə gələn Şanq və Çou tayfaları öz adlarını yüz illərlə davam edən hakimiyyət sülaləsinə vermişdilər. Şanq sülaləsi adından görüldüyü kimi ticarətlə

tə edən böyük bir əraziyə yayılaraq möhkəmləndi.

Çində Bak tayfasının Mərkəzi dövləti şərq və qərb qanadından ibarət olan dual hakimiyyət sistemində malik idi. Bakların ali aristokratiyası mərkəzi hakimiyyət səlahiyyətinə malikolub hər iki qanad üzərində ümumi nəzarəti həyata keçirirdilər. (Terrien de Lacouperie, 1894, Səh. 386)

Lakouperi yazır ki, Çinin hökmdarlarından birini adı Çunqli qədim yazı üsuluna görə Tunqli adlanırdı və türkcə Tunqri-Tenqri adının ekvivalenti idi. Heç şübhəsiz o mənşə etibarlı ilə türk olmuşdur. O türklərdə bir çox anlayış və bilgilərin kökünü Bak tayfası ilə əlaqələndirirdi. Uyğurlarda qütb ulduzu Altın kazık adlanırdı, çağataylar isə onu Dəmir Kazık adlandırdılar.

Kiçik Ayı bürcünün ulduzları Göy Bozat və Ağ Bozat adlanırdılar. Arkan yıldız adlı bürcün ulduzlarıKəndir yıldız və Yeddi karakçı, yeni yeddi quldur adlanırdı. (Terrien de Lacouperie.

1894, Səh. 289)

Zaqros dağları və Elam tərəfdə yaşayan Bak tayfaları üçün köçün istiqaməti məsələsi çətinlik törətmirdi. Onlar üçün yeni məskən salmağa ən uyğun yer quzey-doğu istiqaməti ola bilərdi. Bu istiqaməti onlar malik olduqları ticarət səfərləri təcürübəsindən yaxşı öyrənmişdilər. Yəqin ki, onlar Xorasanın, Bədəxşanın və Şərqi Türkistanın mədənlərinə aparan yolla gedirdilər. Sumer-elam yazı mətnlərində cənubi-qərbə, şimali-şərqə və geriye olanistiqaməti əks etdirən müəyyən idioqram işarələr Bak tayfalarına məlum idi. Okusun yuxarı axarı, Şərqi Türkistan və Tarım hövzəsindəki nefrit-yada mədənlərinə aparan yol Xorasan, Baktriya, Bədəxşan, Pamir və Kiu-su/Aksu üzərindən keçirdi. Baktriya aşkar edilən mixi şəklindəki yazı və Pamirdə tapılan mixi yazılı silindir bu istiqamətin doğruluğunu təsdiq edir. (Terrien de Lacouperie. 1894, Səh. 320, 322)

Baklar Çində yerli şəraitə uyğun olaraq Mesopotamiyadakı kimi gil lövhə və silindr üzərində deyil, bambuk qabığı üzərində bıçaqla yazırdılar. Bu yazı ilkin formasından müəyyən dərəcə fərqliliklərə məruz qalmışdı və vertikal şəkildə yazılırdı. İki yüz qədim Çin heroqlif işarəsinin 85-i piktoqrafik-mixi yazı işarələrinin əslində olduğu kimi saxlanmışdı. (Terrien de Lacouperie. 1894, Səh. 14)

E.q. 240-cı ildə Çində hakimiyyətə gələn yeni sülalənin banisi Şi-huanti 213-cü ildə ölkədə bütün qədim əsərləri və kitabları məfiv etdi. (F.Hommel, 1889, Səh. 98)

Öncə Sin adlı dövlətin hökmdarı olan Şi-huanti e.q. 221-ci ildə yeddi Çin dövlətini öz hakimiyyəti altında birləşdirərək vahid Çin dövlətinin imperatoru oldu. Şin-huanti dövlətinin ərazisini hunların müntəzəm hücumlarından qorunmaq üçün Böyük Çin səddini inşa etmişdir...

(ardı gələn sayımızda)